

Inleiding

Ton Geerts

In 2004 stelde Sophie van Steenderen een bibliografisch overzicht samen van publicaties door Nederlandse kunsthistorici op het gebied van de beeldende kunst (1850-heden), verschenen tussen 1998-2003. Haar lijst van maar liefst 3353 publicaties van zo'n 2000 auteurs was verreweg de omvangrijkste VNK-bibliografie ooit. Haar trof dan ook niets dan lof, onder andere van Jan van Adrichem die de inleiding tot haar bibliografie schreef.

Van Adrichem merkte over Van Steenderens brede aanpak op dat niet alleen het aantal publicaties over beeldende kunst de laatste jaren enorm was toegenomen, maar dat vooral presentaties van actuele kunst vanwege hun nieuws waarde relatief veel reacties opriepen, die op hun beurt ook weer reacties teweeg brachten. Bovendien werden al die teksten niet alleen door kunsthistorici geproduceerd maar ook door kunstenaars, kunsttheoretici, journalisten, critici, kunstsociologen en politici. Van Steenderens bibliografie is dus meer dan een overzicht van 'kunsthistorische' publicaties; het is een verzameling van publicaties over beeldende kunst in de ruime betekenis.

Ik hoop niet dat bij Niels van Maanen de moed in de schoenen is gezonken toen hij de opdracht aanvaardde om het vervolg op deze bibliografie, namelijk die over de jaren 2004-2009, samen te stellen. Van Maanen heeft zich opvallend beperkt. In de titel van de nieuwe bibliografie is expliciet vermeld dat het gaat om publicaties van Nederlandse of in Nederland werkzame kunsthistorici. Buitenlandse auteurs die over Nederlandse kunst schrijven zijn niet opgenomen. Alle auteurs moeten ook nog eens kunsthistoricus zijn. Andere beschouwers als filosofen, cultuurwetenschappers, literatuurwetenschappers, schrijvers, dichters en historici bleven buiten beschouwing, waarmee deze publicatie meer trofeeënkast is voor kunsthistorici. Nederlandse wel te verstaan en / of in Nederland werkzame.

Het ontbreekt aan een verantwoording voor deze keuze, maar we gaan er voor het gemak van uit dat de samensteller binnen een bepaald (waarschijnlijk onredelijk kort) tijdsbestek deze haast onmogelijke opgave tot een goed eind moest brengen, want begin er maar aan. Proefschriften, beschouwingen van algemene aard, tijdschriftbijdragen, bijdragen in feestbundels, tentoonstellingscatalogi et cetera liggen overal op de loer om ontdekt en beschreven te worden. De samensteller worstelt zich door bibliotheekcatalogi, aanwinstenlijsten van universiteitsbibliotheken en kunsthistorische instituten, museumwebsites, kunsthistorische tijdschriften en misschien door de aanbiedingsfolders van uitgeverijen, boekhandels en wat al niet meer zij. Is het kortom nog een opdracht die door de VNK redelijkerwijs mag worden gegeven aan een beginnend kunsthistoricus?

Ook vermeldt het titelblad: 'Beeldende kunst en toegepaste kunst 1850-heden'. De verruiming ten opzicht van de vorige bibliografie blijkt ook zichtbaar in het grote aantal gehanteerde categorieën en subcategorieën. Binnen de hoofdgroepen schilderkunst, teken- en prentkunst, beeldhouwkunst, fotografie, performance art en videokunst, is ook een ruime categorie toegepaste kunst, waaronder glaskunst, keramiek, smeedkunst, productvormgeving et cetera. De bibliografie wordt afgesloten met de categorie monografische publicaties.

Wie nu zou verwachten dat de samensteller het aantal titels van zijn voorganger heeft overtroffen komt bedrogen uit, Van Maanen komt met de hierboven genoemde criteria op ruim 850 titels. In vergelijking met Van Steenderen zouden we hier dus kunnen spreken van een selectieve bibliografie waarin vooral bijdragen zijn opgenomen die het resultaat zijn van

gedegen kunsthistorische arbeid en die hoofdzakelijk beschouwend van karakter zijn, niet louter signalerend of journalistiek van aard.

In zekere zin heeft Niels van Maanen daarmee de opdracht meer tot de kern teruggebracht, namelijk het samenstellen van een bibliografie van publicaties van in Nederland werkzame kunsthistorici, met de nadruk op het laatste.

Deze twee verschillende benaderingen, namelijk de brede en allesomvattende enerzijds en de beperkte, selectieve anderzijds, roepen ook weer vragen op over het nut en de betekenis van het samenstellen van dit soort overzichten. Ook Peter Hecht en Jan van Adrichem stelden dit eerder aan de orde in hun inleidingen. Een complete bibliografie van publicaties op het gebied van moderne kunst lijkt, simpelweg door de enorme vlucht aan (soorten) publicaties, een onmogelijkheid. Denk alleen al aan bijvoorbeeld de nieuwe categorie digitale publicaties (artikelen of bijdragen aan websites, digitale tijdschriften en kranten, websites van kunstenaars en kunstinstellingen, uitgebreide blogs en zo meer), die ook in vorige bibliografieën geen plaats kregen. Anderzijds is de beperking evenzeer moeilijk te definiëren, of het resultaat hiervan te verantwoorden.

Zonder die verantwoording rest niet veel anders dan de hier gepresenteerde titels in deze bibliografie eens nader te bekijken. Want een ding is duidelijk, er is in ieder geval een mooie verzameling kunsthistorische publicaties bijeengebracht, die weliswaar niet de pretentie heeft compleet te zijn, maar die een goed beeld geeft van de productie van velen die zich op het gebied van de kunstgeschiedenis begeven.

Allereerst een kleine greep uit de verschenen proefschriften. Zo publiceerde Jonneke Jobse over het tijdschrift *Structure* dat tussen 1958 en 1964 een belangrijk platform was voor kunstenaars die zich op de vormprincipes en de theoretische grondslagen van het Bauhaus, het constructivisme en De Stijl bezonnen. Peter de Ruiter schreef een mooie biografie van kunstcriticus en museumdirecteur A.M. Hammacher en Ruud Schenk onderzocht de receptie van Amerikaanse kunst in Nederland. Hildelies Balk onderzocht de charismatische persoonlijkheid H.P. Bremmer. Naast deze proefschriften verscheen er meer over de museale geschiedenis, bijvoorbeeld *Dat museum is een meneer: de geschiedenis van het Van Abbemuseum 1936-2003* van René Pinget en de bundel *Wim Beeren: Om de kunst: Opvattingen van een museumman over moderne kunst, kunstenaars, musea en kunstbeleid*, brachten belangrijke aspecten van de Nederlandse museale (verzamel)geschiedenis in kaart. Ook de studie van Caroline Roodenburg-Schadd over het verzamelbeleid van Willem Sandberg is indrukwekkend.

Het proefschrift van Robert Verhoogt over de negentiende-eeuwse reproductieprenten naar het werk van Alma-Tadema, Jozef Israëls en Ary Scheffer geeft inzicht in de verspreiding van het werk van negentiende-eeuwse kunstenaars. Maar ook de bundel met memoires van W. Jos de Gruyter is belangrijk voor de historiografie van de Nederlandse kunst en kunstgeschiedenis. Ook Gregor Langfelds studie over de receptie van Duitse kunst in Nederland en de onder redactie van Ludo van Halem samengestelde catalogus *Picasso, Klee, Miró en de moderne kunst in Nederland 1946-1958*, zijn waardevol voor onze kennis van het museale verleden.

Musea besteedden wederom ruimschoots aandacht aan het boekstaven van hun geschiedenis en collecties: Chris Stolwijk schreef *Van Gogh Museum: a decade of collecting 1997-2006*; het Cobra Museum presenteerde een mooi overzicht van zijn collectie beeldende kunst uit de Cobra-periode. Ook enkele bedrijfscollecties (onder andere Rabobank) en particulieren (de collectie Simon en Koopman) gaven door middel van een publicatie zicht op hun kostbare bezittingen. Ook in deze categorie valt de enorme reikwijdte van deze bibliografie op: naast de catalogus over de collectie J.F.S. Esser met

werken van Mondriaan, Breitner en Sluijters, is ook een overzicht opgenomen van de performances, installaties, video's en andere projecten van De Appel in de jaren 1975-1983.

Traditiegetrouw leveren musea interessante publicaties in het kielzog van tentoonstellingen. Zo stond vooral de kunst rond 1900 en het symbolisme volop in de belangstelling. Naast het lijvige proefschrift van Marty Bax over de relatie tussen kunst en theosofie rond 1900, noem ik hier de tentoonstellingen *In het diepst van mijn gedachten* en *Vernieuwing en bezinning*, beide in het Drents Museum te Assen, *De oorsprong van de Art Nouveau: Het Bing Imperium* en *Barcelona 1900* in het Van Gogh Museum en *De Haagse stijl: Art Deco in Nederland* in het Gemeentemuseum Den Haag.

Op het brede en diverse terrein van de moderne en hedendaagse kunst werd uiteraard ook gepubliceerd over internationale kunst en kunstenaars, veelal ook naar aanleiding van museale of galeriepresentaties. De blik was daarbij op de hele wereld gericht: van tentoonstellingen over kunst uit China, Brazilië, Suriname, Mexico, Cuba en Indonesië en beschouwingen over Palestijnse kunst tot de economie van de kunst in Belgrado. Overigens op het gebied van talrijke verschillende disciplines, van kunsttheorie tot schilderkunst, design en videokunst geeft deze bibliografie talrijke voorbeelden.

Uiteraard biedt ook een blik op de verschenen monografieën inzicht in de kunsthistorische productie van de afgelopen jaren. Het overzicht geeft titels van publicaties over 376 kunstenaars. Koploper is verreweg - en dat wekt geen verbazing - Van Gogh met veertien publicaties, waaronder de monumentale brievenuitgave die in 2009 verscheen en die in deze bibliografie eigenlijk een ereplaats verdient. Minder omvangrijk maar daarom niet minder interessant waren de brievenuitgaven van onder anderen Gerard Bilders (en Johannes Kneppelhout) door Wiepke Loos, de correspondentie tussen Theo van Doesburg en Antony Kok, bezorgd door Alied Ottevanger en de brieven van Bram van Velde aan zijn mecenas, bezorgd door Anita Hopmans en Erik Slagter. De laatste publicaties werden uitgegeven in de reeks bronnenpublicaties van het RKD.

Veelal naar aanleiding van of bij tentoonstellingen verschenen monografische studies over onder anderen Anton Mauve, Willem Roelofs, Lizzy Ansingh, Dirk Filarski, Antoon van Welie, Marius Richters en Otto van Rees, Jacoba van Heemskerck, Jan Mankes, Dirk van Gelder, Samuel Jessurun de Mesquita, K.P.C. De Bazel en W.H. Gispen. Ook Bart van der Leek is vertegenwoordigd met tien titels, maar hier is sprake van een vertekening omdat deze alle afkomstig zijn uit het aan de kunstenaar gewijde nummer van *Kunstschrift*. Uit de lijst blijkt overigens opvallend weinig belangstelling voor Mondriaan: slechts twee titels waaronder een artikel van Carel Blotkamp over 'Betekenisdragers en vormexperimenten: de bomen van Mondriaan'.

Ook is er een grote diversiteit aan monografische publicaties over kunstenaars na 1945, vaak naar aanleiding van de actualiteit: een tentoonstelling of galeriepresentatie. In deze categorie zowel Nederlanders (Karel Appel, Peter Struycken, Atelier van Lieshout, Tom Claassen en Navid Nuur) als buitenlanders (Paul McCarthy, Gerhard Richter, Luc Tuymans). Ook hier komt een kunstenaar met inmiddels een grote internationale reputatie, Marlene Dumas, er met slechts één publicatie bekaaid van af.

Opvallend is bovendien dat verreweg de grootste groep publicaties bestaat uit tijdschriftbijdragen. *Metropolis M* neemt met ruim 200 titels de koppositie in, gevolgd door respectievelijk *Kunstschrift* (73) en *Simulacrum* (69). Hekken sluit er het inmiddels ten grave gedragen tijdschrift *Jong Holland* met 58 publicaties. Dat geeft mij de gelegenheid iets langer stil te staan bij het kunsthistorische tijdschrift.

De qua onderwerp zeer uiteenlopende tijdschrifttitels vergen hier en daar heel wat van het inlevingsvermogen van de lezer van deze bibliografie. Maar dat komt wellicht voort

uit het karakter van sommige tijdschriftpublicaties op het gebied van moderne en hedendaagse kunst. Met name *Metropolis M* besteedt naast beschouwende artikelen aandacht aan met name actuele (nationale en internationale) kunst en participeert actief in de daarbij behorende discussies. Een zelfde positie wordt ingenomen door bladen als *De Witte Raaf* en *Tubelight*, die neem ik aan juist vanwege hun opiniërende karakter minder (kunsthistorisch) beschouwen en daarom buiten deze bibliografie zijn gelaten.

Behoudender is wat dit betreft uiteraard *Kunstschrift* dat inmiddels al heel wat jaren interessante themanummers samenstelt, geschreven door een kern van ervaren kunsthistorici en dat, geheel in de traditie van *Openbaar Kunstbezit*, toegankelijk is voor een breed publiek. *Simulacrum*, een 'eigentijds wetenschappelijk tijdschrift' en het huisblad van de opleiding kunstgeschiedenis van de Universiteit van Amsterdam, is juist een platform voor aanstormend academisch talent dat op een zeer breed terrein publiceert.

Dat *Jong Holland* inmiddels is opgeheven is bijzonder spijtig. Dit tijdschrift speelde sinds de oprichting in 1984 een belangrijke rol als podium voor de resultaten van onderzoek naar vooral Nederlandse kunst van de late 19de en 20ste eeuw. Het blad publiceerde veelvuldig over De Stijl, realistische schilderkunst van het interbellum en over Cobra, waarvoor ook internationaal veel belangstelling bestaat. Maar ook over onderbelichte kunstenaars en over dwarsverbanden tussen kunst, literatuur, architectuur en vormgeving. De artikelen waren doorgaans gebaseerd op nauwgezet kunsthistorisch onderzoek, waarbij veel onbekend bronnenmateriaal werd gepubliceerd. Tot in 2007 de subsidie door de Mondriaan Stichting werd stopgezet en de (nieuwe) redactie en denktank sinds die tijd worstelt met cijfers, doelgroepen, marketingstrategieën, kritische succesfactoren en andere uitgifconcepten. Dat de doorstart niet eenvoudig blijkt, zal niemand verbazen. Buiten het gegeven dat de Mondriaan Stichting alleen tijdschriften ondersteunt die 'bijdragen aan de ontwikkeling van en gedachtevorming over de hedendaagse beeldende kunst en vormgeving', waaraan overigens *Metropolis M* wel voldoet, moet *Jong Holland* dus opnieuw haar positie bepalen, ook zonder Mondriaan. Die positie stond centraal op het symposium dat op 22 februari 2008 aan de 'toekomst van het kunsthistorisch tijdschrift' werd gewijd en werd georganiseerd door de Onderzoeksschool Kunstgeschiedenis en AICA. Uit het uitstekende verslag dat Marieke Jooren van het symposium maakte, blijkt vooral dat de verhouding tussen kunstkritiek (opiniërend) en kunstgeschiedenis (beschouwend) altijd goed in het oog moet worden gehouden om de diversiteit aan kunstbladen te behouden. In de praktijk worden de begrippen nogal eens over een kam geschoren. Bovendien bleek ook nog eens dat de keuze tussen papier of digitaal lang niet eenvoudig is, ondanks de evidente voordelen van een website: groter publieksbereik, lagere kosten en meer mogelijkheden om actuele informatie over beeldende kunst te verspreiden.

Voor de beoefening van de Nederlandse kunstgeschiedenis is het einde van *Jong Holland* een groot gemis, juist vanwege het aandeel beschouwende artikelen. En zo lijkt het aanbod van publicaties op het gebied van de moderne kunst zowel enorm toegenomen als verschaald, mede door de dominante nadruk op de actualiteit en op kwesties met betrekking tot de maatschappelijke relevantie van kunst en kunstinstellingen. In deze woelige tijden is het dus nodig om alle mogelijkheden tot het publiceren van beschouwende kunsthistorische artikelen serieus te verkennen, zonder de doelstellingen te verloochenen.

Al met al levert deze bibliografie een rijk en gevarieerd beeld aan publicaties op het gebied van de moderne kunst op. Ondanks deze mooie kunsthistorische oogst kan ik toch niet helemaal loskomen van het idee dat de uitgangspunten van de VNK-bibliografie eens aandachtig tegen het licht gehouden moeten worden. Alleen al omdat ze het zicht belemmeren op al die andere mooie publicaties, geschreven door niet Nederlandse of niet in

Nederland werkzame kunsthistorici. Denk alleen al aan de hoeveelheid buitenlandse publicaties over Van Gogh en Mondriaan die nu buiten de prijzenkast blijven. Maar ook aan Engelstalige of Duitstalige publicaties over herman de vries, Marcel van Eeden en Marlene Dumas, die juist iets zeggen over de internationale belangstelling of status van Nederlandse kunst(enaars). Maar ik zou eerlijk gezegd niet weten of er een uitweg mogelijk is uit het moderne bibliografische labrynt. Zolang er interessante publicaties blijven verschijnen, blijf ik tevreden in dit labrynt ronddwalen.